

творчої спадщини, діяльність видатного педагога як виконавиці-піаністки “сприяла поширенню як західноєвропейської, так і новоствореної української музики” [2], а її помешкання часто було своєрідною творчою лабораторією українських композиторів. Музичне мистецтво залишалося чи не найголовнішою сферою її творчих уподобань, бо саме від музики йшла юна Софія Ліндфорс до педагогіки і в ній “теж шукала чогось мистецького, творчого” [6, 35].

ЛІТЕРАТУРА

1. Джус О. В. Берегиня роду Ліндфорс-Русових / О. Джус // Обрії. – 2004. – № 1. – С. 13–18.
2. Зайцева Л. Музично-просвітницька діяльність Софії Русової / Л. Зайцева, О. Бадалов // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – Чернігів, 2006. – Вип. 39. – С. 74–77.
3. Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – К., 2003.

4. Русова С. Вибрані твори / С. Русова. – К., 1996. – 303 с.
5. Русова Софія. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
6. Русова С. Мої спомини / С. Русова. – Львів : Хортиця, 1937. – 280 с.
7. Русова-Базилевська О. Моя бабуня (У 20-ліття смерті Софії Русової) / О. Русова-Базилевська // Жіночий світ. – Вінніпег, 1960. – Ч. 3. – С. 5.

Стаття надійшла 16.02.2011 р.

УДК 37.013

Ірина РИС

СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ – ОСНОВОПОЛОЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Irina RYS

STEPAN RUDNYTSKY AS A FOUNDER OF THE UKRAINIAN GEOGRAPHICAL ETIMOLOGY

Анотація: у статті розкрито вагомий внесок С. Рудницького у творення й розроблення системи української географічної термінології; висвітлено погляди вченого на основні засади створення словника географічних термінів та їх наукову інтерпретацію.

Annotation: the article reveals the weighty input of S. Rudnytsky into creation and development of the Ukrainian geographical terminology system. It shows the scientist's view on the main tendencies of the geographical terminology dictionary and their scientific interpretation.

Ключові слова: Степан Рудницький, географія як наука, терміни, народна мова, словник.

Мета: розкрити методологічні засади дослідження С. Рудницьким української географічної термінології та його вклад у впорядкування і розвиток географічних термінів на народній основі.

В історію української географічної науки Степан Рудницький (1877–1937) увійшов як різноплановий дослідник. Коло його наукових інтересів досить масштабне: це питання фізичної та соціально-економічної географії України, фізичної географії західних частин України, Західної Європи, регіональної геоморфології, геополітики [2, 34].

Особливої уваги заслуговують студії вченого, присвячені створенню термінологічного апарату географії як на-

уки. С. Рудницький одним із перших в Україні розробив методологічні засади дослідження географічної термінології, зібрав та впорядкував численні усталені українські географічні поняття і терміни.

На початку ХХ століття українська географія знаходилася лише на стадії становлення і ще не мала термінологічної системи, без якої не може обійтися жодна наука. 1905 р. С. Рудницький розпочав збирання географічних термінів, оскільки, як сам зізнавався, “відчував брак науково-географічної термінології дуже діймаючи” [3, 1].

Така копійка робота завершилася виданням 1908 р. обширної розвідки “Начерк географічної термінології” у XII томі “Збірника математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка” [3], а згодом, 1913 р., – доповненням “Причинки до географічної термінології” [5]. Як зазначає вчений, джерелами його праці послужили матеріали словників української мови (зокрема Євгена Желехівського “Малорусько-німецький словар” у 2-х томах), термінологічні праці філолога Івана Верхратського, математика Володимира Левицького, хіміка Івана Горбачевського та власні записи народної термінології в Карпатах, Підгір’ї і на Поділлі [3, 1–2].

Відзначимо передовсім, що географія (або землезнання) у трактуванні вченого – “наука, що дає нам всі найважливіші відомості про землі й народи” [4,

3]. Таке її розуміння узгоджується з обширним уведенням термінології в науковий обіг.

“Начерк географічної термінології”, укладений С. Рудницьким, є німецько-українським, і це має своє пояснення. “Зробив я так тому, – пише вчений, – що: 1. німецька географічна термінологія є докладніша, методичніша і багатша, як англійська або французька, 2. географічна наука є найбільш систематично трактована таки у німців. Хто хоче працювати у географії, мусить знати німецьку географічну літературу, бо географію таки німці зробили скристалізованою наукою” [3, 2]. Більш детально складність завдань при укладанні С. Рудницьким словника географічних термінів розкриває О. Шаблій [7, 17].

Словник географічних термінів сам автор скромно називає “Начерком географічної термінології”, а в передмові до нього – і “словарцем”. І хоч зазначає, що він є “рішучим прихильником міжнародних термінів” [3, 2], однак, це не завадило йому зібрати та сформулювати українську географічну термінологію на багатому народнорозмовному матеріалі. У словнику зафіксовано майже 6 000 німецьких термінів, яким віднайдено більше 7 000 українських відповідників, оскільки до багатьох німецьких понять автор добирає синонімічні з багатого арсеналу народної мови, наприклад: Abenddämmerung – смерк, сумрак, змеркане, присмерк; Ausstrahlung – проміньоване, визаряне,

лучистість; Bassismessung – помір, помірка основи; Depression des Horizonts – заглиб, обнижене овиду, депресія горизонту; Fernrohr – люнета, далековид, далекодид, далекогляд, далекозір; Bach – потік, ручай, струг, бистрень, потічок, струмочок; Beben – землетрясенє, землетрус, запотряс; Flussbett – русло, жорло, ложбище, лоточина; Aussenhandel – внішна, загранична торгівля; Flora – флора, рістня, ростиність; Freistaat – республіка, вільна держава. На таке розмаїття народного термінотворення звертав увагу мовознавець І. Верхратський: “Наша людова номенклатура і термінологія природописна єсть дуже богата..., близший розсмотр наших термінів єсть дуже важний і укажує нам спосіб, як наш люд формує назви і як належить нам в науці нові творити вирази” [1, 4].

Словник поділений автором на три розділи: математична географія [3, 3–93]; фізична географія [3, 40–128]; біологічна географія [3, 129–151]. Значну частину географічних термінів “Начерку географічної термінології” становлять назви таких об’єктів:

орорельєфу (згір’я, зарви, затіні, збочі, приборі, кручі, повзала, бездни, урвища, строми, магура, остриця, маковиця, аршиця, рипи);

гідрорельєфу (гірське озеро, річка, річна система, канал, дельта, русло, меандер, плесо, гуки, гуркала, скоки; три останні є народними назвами гірських водоспадів).

Досить багатий матеріал становлять терміни, які входять до таких розділів географії, як **кліматична** (дош, вітер (буран, фен), тиск, засуха, літній піврік, географічна широта), **політична** (кордон, міліонове місто, географічне положення, республіка, провінція, раса), **соціально-економічна** (робоча сила, збираючий наряд, рельсова дорога, морське рибальство, хліборобська країна, чисельність населення, віра (релігія), національний склад населення, мови світу), **метеорологія** (пружинний барометр, барометр-анероїд, ртутний маятник, термометр кипіння, поправка температури), **астрономія** (карта неба, небесне тіло, небесна куля, бігун неба, гороскоп, комета, астрономічна довжина).

Ми вже зазначали, що українські географічні терміни подані у словнику С. Рудницького як можливі відповідники німецьких термінів без їх тлумачення. Реалізацію термінологічного значення багатьох слів дослідник проводить у

своїх наукових розвідках, написаних у різний час. Так, у “Початковій географії для народніх шкіл” [4] автор подає низку географічних термінів із загальнозрозумілим їх тлумаченням, широким описом та наведенням прикладів. Подамо деякі з них: “**глоб** (глобус) – куля, що на ній нарисована ціла поверхня землі з морями, сушами, горами, ріками, державами, містами; часть Каспійської низини лежить понише зеркала моря. Такий земний простір зветься **депресія**; вода з джерел випливає малими струйками. Вони лучаться в потічки, потічки лучаться в потоки, потоки в річки, річки в ріки. Все те **пливучі води**; Всі пливучі води, чи малі чи великі, мають все на дні свої долини, такий рів, котрим пливуть. Він зветься **русло**, або **корито** і має два береги: правий і лівий; Все таке, що вода не може вже унести із собою, вона осаджує на дні або на берегах русла. Тому на ріках бачимо так часто **зарінки**, **замулки**, **пісчані лави**; Такі ріки, що не вливають в море, а в безвідпливне озеро, зветься **середземні**. Їх сточища називаємо **безвідпливими просторами**; Крім пливучих вод є на земній поверхні ще й стоячі води – **нетечі**; Люде самі часто спирають воду. Або копають для неї широкі й глибокі збірники – **саджавки**, або силють у поперек річки насип – **греблю**. Тоді твориться **став**. Це **штучні нетечі**; Такі місця, де земна поверхня скрізь болотяна, зовемо **болотами**, **багнами** або **мочарами**. Багна, порослі мохом й іншою болотяною рістнею, зветься **руди** або **рудавини**; Обі півкулі землі переділені колом, що опоясує землю посередині між обома бігунами. Це коло зветься **рівник**; **Підсоння** – це пересічний, звичайний стан повітря. Хвиловий стан повітря звемо **погодю**; Струї повітря звемо **вітрами**. Коли вітер слабенький, ледви ворухить листячком, тоді кажемо – це **легіт**. Сильніший вітер звемо просто **вітром**, дуже сильний **вихром** [4, 7, 22–24, 32, 35, 36–38, 40].

Заклавши наукові основи географічної термінології, учений був свідомим того, що “справа нашої наукової мови й термінології може рішитись тільки спільною працею загального з’їзду українських учених, який вибрав би постійну комісію, постанов котрої мусів би піддержуватись всякий Українець, що хотів би науково працювати в українській мові” [5, 2]. Та напрацювання, на думку багатьох сучасних географів-дослідників, варті “пильної та багаторічної праці всієї географічної грома-

ди, оскільки належить підняти непізнаний глибокий пласт воістину щедрого, багатогранного таланту” [6, 101], а також “співпраці мовознавців та географів у виданні загального термінологічного словника” [8, 103]. Як відзначає О. Шаблій, словник С. Рудницького – “це перша спроба фундаментальної наукової розробки в українській географії наукової термінології, поставлена на ґрунт глибоко вмотивованої теоретичної концепції” [7, 18].

Отже, академік Степан Рудницький не тільки зробив великий внесок у різні галузі географічної науки, а й заклав методологічні, теоретичні і практичні основи української географічної термінології, провів значну роботу щодо збирання, класифікації та систематизації наукової географічної термінології на широкій народній основі. Значна частина понять і термінів, якими нині послуговуються різні галузі науки, належать вченому і функціонують у його інтерпретації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Верхратський І.* Нові знадоби номенклатури і термінології / Іван Верхратський // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. – Т. XII. – Львів, 1908. – С. 1–84.
2. *Заставний Ф. Д.* Географія України / Ф. Заставний. – Львів : Світ, 1994. – 171 с.
3. *Рудницький С.* Начерк географічної термінології / Степан Рудницький // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. – Т. XII. – Львів, 1908. – С. 1–151.
4. *Рудницький С.* Початкова географія для народніх шкіл / Степан Рудницький. – Київ – Львів – Відень, 1919. – 191 с.
5. *Рудницький С.* Причинки до географічної термінології / Степан Рудницький // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. – Т. XV. – Львів, 1913. – С. 1–16.
6. *Федірко О.* Читаючи термінологічний словник академіка С. Рудницького / О. Федірко // Академік Степан Рудницький – основоположник географічної науки : [зб. наук. праць]. – Львів : Вид-во ЛНУ, 1994. – С. 100–103.
7. *Шаблій О.* Обґрунтування академіком С. Рудницьким наукових основ географії / О. Шаблій // Академік Степан Рудницький – основоположник географічної науки : [зб. наук. праць]. – Львів : Вид-во ЛНУ, 1994. – С. 5–20.
8. *Штойко П.* Степан Рудницький, 1877–1937 : [життєписно-бібліографічний нарис] / Павло Штойко. – Львів, 1997. – 181 с. – (Визначні діячі НТШ, № 2).

Стаття надійшла 02.03.2011 р.